

УДК 908 (477.54)

Алла Алексєєнко (м. Харків)

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА У ВИЩІЙ ШКОЛІ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ВНЗ ХАРКОВА (1950-і — 1980-і рр.)

Авторка статті аналізує питання розвитку краєзнавства в Україні в 50-х — 80-х рр. ХХ ст. Досліджуючи основні напрямки краєзнавчої діяльності у вищих навчальних закладах Харкова, акцентує увагу на її багатofункціональності у навчально-виховному процесі та суспільному житті. Головна увага звертається на внесок професорсько-викладацького складу в дослідження рідного краю, історії навчальних закладів та в організацію зв'язків з краєзнавчою громадськістю.

Ключові слова: краєзнавство, вищі навчальні заклади, освіта, краєзнавча тематика, регіональний рівень.

Чільне місце в житті сучасної вищої школи, насамперед в діяльності істориків, належить історичному краєзнавству. Підвалини вузівського краєзнавства, що ми маємо на сьогодні, сформувалися за радянської доби, тому вивчення цього періоду є необхідною умовою для розуміння тенденцій сьогодення. Значний внесок у розробку краєзнавчої тематики внесли вищі навчальні заклади Харкова, кількість яких дає нам право вважати це місто потужним освітянським центром.

Проблеми розвитку історичного краєзнавства у харківських ВНЗ в історіографії представлені досить слабо і фрагментарно. Так, якщо краєзнавчі студії 20-х — 30-х рр. ХХ ст. стали предметом ретельної уваги О. О. Рябокобили¹, яка присвятила їх вивченню дисертаційне дослідження, період 50-х — 80-х рр. істориками часто ігнорується. Крім узагальнюючих праць з історії вищих навчальних закладів, або їх окремих підрозділів, а також ряду статей про підсумки роботи археологів. На увагу заслуговують узагальнюючі статті, доповіді і спомини С. М. Куделка. Оцінюючи краєзнавчі студії як фаховий історик і в той же час активний краєзнавець, він дає змістовний історіографічний аналіз їх розвитку. Цікаві дані про краєзнавчу роботу студентів Харківського державного університету наводяться у роботі А. Ю. Парфіненка і С. І. Посохова. Але, на жаль, автори обмежуються дослідженням Харківського державного університету, залишаючи поза увагою діяльність інших ВНЗ міста. Нечисленні публікації про вищі навчальні заклади (в основному, матеріали конференцій) є малоінформативними

і не розкривають суті процесу розвитку вузівського краєзнавства. Ми спробуємо окреслити коло вищих навчальних закладів, історико-краєзнавча робота в яких займала чільне місце, визначити напрямки цієї роботи і прослідкувати динаміку історико-краєзнавчих студій ВНЗ регіону.

Значний досвід історико-краєзнавчої діяльності у вищій школі Харкова був нагромаджений ще у 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст. Провідна роль у дослідженні регіону тоді належала Науково-дослідній кафедрі історії та культури при Харківському інституті народної освіти, який виник у 1921 р. в результаті реорганізації Харківського університету. Методологічні засади, на основі яких розвивались історико-краєзнавчі дослідження того періоду чітко охарактеризував С. М. Куделко: “хронологічне зближення дослідника з об'єктом вивчення, увага до соціально-економічного аспекту, до подій масової суспільно-політичної боротьби, широке тлумачення цілей та завдань краєзнавства”². Лекції з історії України, Харківщини та Слобожанщини, народознавства, етнографії та етнології читали професори Д. Багалій (керівник), В. Барвінський, В. Веретенников, Є. Кагаров, М. Сумцов, С. Таранушенко. При кафедрі було створено секцію етнології і краєзнавства під керівництвом В. Петухова та ряд комісій, зокрема Слобожанську. До їхніх функцій входило проведення обстежень і надання методичної допомоги краєзнавчим осередкам області³.

Але репресії кінця 1930-х рр. і Друга світова війна значно підірвали історико-краєзнав-

чу роботу. За короткий час був практично повністю замінений викладацький корпус, ліквідовані краєзнавчі осередки, всі надбання кафедри історії культури звелися нанівець.

Повоєнна відбудова освітянської галузі проходила на засадах централізації і жорсткого контролю за науковою і викладацькою діяльністю, особливо в гуманітарній сфері. Після реевакуації ВНЗ краєзнавча робота почала відроджуватися практично у всіх закладах, але головним чином у тих, які готували фахівців-істориків, шкільних вчителів з історії, спеціалістів для роботи в архівах, музеях, бібліотеках, а також вели наукові розробки краєзнавчої тематики. В першу чергу, це Харківський державний університет (ХДУ), харківські педагогічний та бібліотечний інститути.

Відродження і подальший розвиток краєзнавчих студій у ВНЗ області ускладнювались перманентними змінами їх внутрішньої структури. Так історичне відділення та природничо-географічний факультет Харківського педінституту з 1 вересня 1956 р. рішенням директивних органів були передані до складу ХДУ, а у 1958 р. ліквідований і сам педінститут⁴. Натомість Державний Бібліотечний інститут, що забезпечував кадрами бібліотеки республіки, в цей період активно розвивався. Так, з вересня 1950 р. у його структурі з'явився факультет культурно-освітньої роботи. У 1964 році інститут реорганізувався у Харківський державний інститут культури (ХДІК). Цей акт став значною віхою у житті закладу і вплинув на його майбутнє, заклавши культурологічну спрямованість всього навчального процесу⁵.

Таким чином, після реформи вищої школи 1956 р. вивчення і викладання гуманітарних дисциплін в регіоні, зокрема історії, стало привілеєм Харківського державного університету, до якого влилися кращі кадри історичних факультетів Харківського і Сумського педінститутів. Це значно підсилило університетські студії з історії, але, одночасно, пригнічувало розвиток педагогічної освіти. Так, якщо в цілому по Україні історичні факультети в структурі педінститутів відновились на початку 1970-х рр., то у Харкові цей процес відбувся з двадцятирічною затримкою, тобто аж у 1990 р.⁶

Характеризуючи напрямки краєзнавчої роботи ВНЗ як закладів освіти, в першу чергу, потрібно визначити завдання, які вона була

покликана виконувати. Так, Б. Л. Корогод виділяє три головні функції залучення історико-краєзнавчих матеріалів до навчального процесу: пізнавальну, залучення студентів до науково-дослідної діяльності, ідейно-виховну. В цілому, з цим розподілом можна погодитись, зважаючи на його умовність⁷. Але не слід забувати, що названі функції реалізуються в органічній єдності, зумовлюючи і доповнюючи одна одну. Для більш детального аналізу варто їх розчленувати і розглянути кожну окремо.

Пізнавальна функція реалізується в ході дифузії краєзнавчого матеріалу у вивчення навчальних дисциплін. Так, місцевий матеріал застосовувався у процесі викладання суспільних та історичних дисциплін, насамперед історії КППС, історії СРСР, історії УРСР, археології, допоміжних історичних дисциплін. Але його використання на лекціях мало здебільшого фрагментарний, ілюстративний характер.

Читання окремих курсів з історичного краєзнавства було запроваджене з 60-х рр., в період найбільшого розквіту краєзнавчих студій. Так, курси "Основи краєзнавства" читалися на бібліотечному факультеті інституту культури та історичному факультеті ХДУ. Виходячи з докладного аналізу підручників з історичного краєзнавства, автори книжки "Історичне краєзнавство в Українській РСР" роблять цілком логічний висновок: гостро відчувався брак підручників, більша частина з яких була перевиданням російських і не враховувала місцеву специфіку⁸. Недостатнє методичне забезпечення викладачі вирішували своїми силами, вдаючись до видання власних курсів лекцій. Заслугує на увагу доробок професора Г. Й. Чернявського про організацію діяльності громадських музеїв, в якому процес музейного будівництва розглядається на прикладах Харківщини⁹. Змістовним і насиченим краєзнавчими матеріалами були лекції з курсу "Краєзнавча бібліографія", видані іншим викладачем інституту культури І. І. Корнейчиком¹⁰. Працівники цього ВНЗ відомий краєзнавець Н. Т. Дяченко та Е. П. Тамм досить довгий час читали курс "Основи музеєзнавства" на історичному факультеті ХДУ. З 1975/1976 навчального року до викладання музеєзнавства долучився С. М. Куделко. Окрім університетських курсів він читав лекції "Краєзнавство з основами музеєзнавства" у Харківському педінституті ім. Г. С. Сковороди¹¹.

На лекціях студенти дізнавалися про державні архіви і музеї, знайомилися з правилами опрацювання писемних та археологічних пам'яток, вивчали правові норми охорони пам'ятників історії та культури, — тобто з усіма основними напрямками краєзнавчої роботи.

Дієвою формою залучення студентів до краєзнавства стало проходження практики: археологічної, музейно-архівної, етнографічної. Так, дієвою допомогою у справі розвитку історичного краєзнавства області стало залучення студентів-практикантів бібліотечного факультету до упорядкування разом зі співробітниками відділу краєзнавчої роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка бібліографічного каталогу “Харківщина”¹². Молоді архітектори Харківського інженерно-будівельного інституту міського господарства також долучилися до пам'ятко-охоронної роботи при складанні описів на пам'ятники архітектури, оформивши належним чином близько 200 найвизначніших будинків¹³.

Особливе місце в системі історико-краєзнавчої роботи у ВНЗ належало археологічній практиці, яку зазвичай проходили студенти історичного факультету ХДУ після закінчення першого курсу. Саме під час практики вони здобували навички проведення археологічних розкопок, безпосередньо вивчали старожитності краю. Важливим було те, що практика дозволяла виявляти здібних студентів і долучати їх до серйозної наукової роботи в галузі археології. Так, із студентів історичного факультету ХДУ, які працювали у складі Сіверсько-Донецької та Скіфослов'янської експедицій, започаткованих і більше ніж 40 років керованих Б. А. Шрамком, виросла ціла плеяда відомих археологів¹⁴.

Залучення студентів до наукової роботи за використанням історико-краєзнавчої тематики стало сферою реалізації їхніх здібностей до наукового пошуку, аналізу архівних джерел тощо. Найбільш поширеною формою її організації у поза навчальний час залишалися наукові гуртки, що діяли в структурі студентських наукових товариств. Потрібно відзначити, що серед краєзнавчих тем студентів у розглядуваний період, великий відсоток становило вивчення історії місцевих компартійних та комсомольських організацій, а також революційні події в регіоні. Підсилена увага харківських науковців саме до цього періоду

пояснювалась визначною роллю Харкова у встановленні радянської влади на Україні, що мало важливе ідеологічне значення.

Набуті знання використовувались при написанні рефератів на краєзнавчу тематику, курсових та дипломних робіт. Кращі студентські наукові роботи з історії краю репрезентувались на республіканських та всесоюзних конкурсах. Так, переможцями першого, нещодавно започаткованого конкурсу на кращу студентську роботу у ВНЗ України, присвяченого 40-річчю ЛКСМУ, стали автори колективної студії “Збройний виступ харківських робітників та студентів у жовтні 1905 року” А. Епштейн, В. Пунський та М. Фомічева¹⁵. У розробці краєзнавчої тематики добре зарекомендувала себе практика проведення міжвузівських науково-теоретичних конференцій молодих дослідників. Вона спостерігалась ще з 1947 р., коли на історичному факультеті ХДУ відбулась перша студентська наукова конференція. Хоча вона і не носила назву “краєзнавчої”, переважна більшість доповідей, представлених на ній, були побудовані за використанням джерел Харківського обласного державного архіву, що надавало їм більшої науковості. Офіційно “краєзнавчими” конференції почали вважатися тільки з квітня 1983 р.¹⁶, в чому була велика заслуга Б. П. Зайцева і С. М. Куделка. Саме вони висунули і змогли реалізувати цю ідею. Організація спеціальних краєзнавчих конференцій позитивно вплинула на студентські наукові студії. Так, підрахунки кількості доповідей краєзнавчої тематики за матеріалами конференцій свідчать про те, що з цього моменту спостерігається кількісне зростання, урізноманітнення тематики досліджень, поступово зникає їх ідеологічна спрямованість.

Натомість, виховна функція краєзнавчої діяльності, якою переважно опікувалися комсомольські організації ВНЗ, досить довгий час була складовою частиною ідеологічної роботи. Причому, переважна більшість заходів припадала на військово-патріотичне виховання молоді. Зокрема, велика увага приділялась поглибленому вивченню студентами переможних сторінок радянської історії на місцевих прикладах. Основні засади залучення історико-краєзнавчих матеріалів до виховної роботи сформувалися у другій половині 60-х рр. Її форми і методи були різноманітними і загалом подібними до тих, які проводилися у середній школі. Для виховання студентів активно ви-

користувались літературні вечори, диспути і обговорення книг про подвиги земляків у війні тощо. Вечори “Бойові прапори розповідають” стали традиційними у Харківському автомобільно-дорожньому інституті. В ХДУ систематично проходили студентські вечори, присвячені пам’яті відомих радянських полководців. У палаці студентів Харківського політехнічного інституту проводились тематичні вечори: “Їх іменами названо вулиці”, “Ніхто не забутий, ніщо не забуто”, “Червоний прапор”, “Зустріч трьох поколінь”. Студенти схвально ставились до них, охоче їх відвідували.

Велике значення у вихованні молоді мало вшанування пам’яті працівників і вихованців ВНЗ, які полягли у Великій Вітчизняній війні, а також тих, що здобули визнання і прославили свій заклад. У багатьох ВНЗ існують меморіальні дошки на їх честь.

Студенти, які тривалий час були лише об’єктом виховання, активно включалися до історико-краєзнавчої роботи. Так, продовженням шкільного руху червоних слідопитів у вищих навчальних закладах були пошукові заходи “Пошук”, перед якими стояло завдання вивчення сторінок воєнної історії своїх закладів, встановлення імен студентів, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Порівняння відносної кількості залучених до цих заходів студентів з кількістю школярів дозволяє зробити висновок на користь шкільного руху. Причина полягає у спеціалізації навчання ВНЗ, де основними рушіями історико-краєзнавчої роботи були, переважно, активісти-комсомольці. З 80-х рр., коли вплив комсомольської організації зменшився, виховна історико-краєзнавча робота майже не виходила за межі історичного факультету. Так, істфаківці утворювали кістяк університетської групи “Пошук” та екскурсиводів на Меморіалі Слави¹⁷.

Завдання дослідження вітчизняної історії, враховуючи і історію краю, було також здебільшого покладене на історичний факультет ХДУ, а саме на створену у 1957 р. кафедру історії УРСР. З 1964 р. естафету історико-краєзнавчих студій поступово перейняла кафедра історіографії, джерелознавства та археології (спочатку вона носила назву кафедра історіографії, допоміжних дисциплін і методики історії), існуванням якої університет має завдячувати відомому вченому і знавцю місцевої історії В. І. Астахову. Археологічні дослід-

ження довгий час велися на кафедрі давньої історії та археології. Характерно, що утворення цих кафедр хронологічно співпало з етапами посилення загальної краєзнавчої активності і було напряму пов’язане зі змінами у соціально-політичному житті країни.

Тематика робіт істориків не відрізнялась від загальнорадянської лінії, диктувалась вимогами часу і спрямовувалась на дослідження питань історії соціалістичного суспільства. Краєзнавчий аспект привносився в суто наукові роботи істориків тим, що дослідження велись у чітко обмежених територіальних рамках: Слобожанщина, Лівобережна Україна, місто і область.

Відновлення спеціальних краєзнавчих студій на кафедрах ВНЗ напряму було пов’язане з обов’язковим залученням викладачів-істориків до написання запланованих шаблонних праць з історії компартійних і комсомольських організацій по регіонах. Результатом їх спільної діяльності стали праці: “Комсомол Харківщини: Нариси з історії Харківської організації ЛКСМУ” (1958), “Нариси історії Харківської обласної партійної організації” (1970 та 1980 рр.) тощо.

Продовжуючи традиції своїх попередників, зокрема професора Д. І. Багалія, (праці якого, до речі, намагались ігнорувати), вчені визначались з темами індивідуальних краєзнавчих студій і виявили інтерес до місцевої історії, у тому числі і до історії Харківщини та свого міста. Вивченням окремих аспектів історії Харкова в різний час займалися такі метри істфаку як В. І. Астахов, Б. М. Барак, В. М. Духопельников, Ю. І. Журавський, Б. П. Зайцев, Ю. Ю. Кондуфор, С. М. Куделко, О. О. Кучер, М. А. Сіроштан, А. Г. Слюсарський, К. К. Шиян, Б. А. Шрамко та ін. Їх зусиллями були підготовлені наукові статті, дисертації, монографії, археографічні збірки, при написанні яких у науковий обіг вводився значний масив архівних джерел. Переважна більшість цих робіт хронологічно не виходила за межі вивчення радянського періоду. Серед істориків активно практикувалася колективна робота над масштабними виданнями, рецензування і редагування робіт з історії підприємств.

На особливу увагу заслуговує науковий доробок А. Г. Слюсарського, який в 60-х роках ХХ ст. плідно працював у галузі місцевої історії. У своїх ґрунтовних роботах з історії Слобідської України XVII–XVIII ст. він

дослідив процес заселення краю, поступове втягнення Слобожанщини у товарно-грошові відносини, докладно розглянув питання виникнення феодального землеволодіння, закріпачення селянсько-козацьких мас¹⁸. На ретельну увагу заслуговують праці В. В. Калініченка, який з 1979 р. почав досліджувати питання аграрної історії Лівобережжя і наразі є засновником наукової школи цього напрямку¹⁹.

Значною своєрідністю відрізнялось краєзнавче надбання Харківського педінституту. За умов відсутності у ВНЗ історичного факультету провідну роль у краєзнавчій роботі відігравали викладачі філологічного факультету, відновленого у його структурі у 1962 р. Вони поєднували у своїх студіях елементи історичного та літературного краєзнавства, вивчаючи творчий спадок видатних письменників-земляків Г. С. Сковороди та Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

Аналіз наукового доробку харківських істориків дає право стверджувати, що незважаючи на значну кількість робіт з краєзнавчої тематики, ці праці становили меншість. Це і природно, адже в найстарішому університеті Східної України склались давні традиції історичної науки. Дослідження тут велись по трьох основних напрямках: теоретичні проблеми всесвітньо-історичного процесу, актуальні проблеми закордонних слов'янських народів у новий та новітній час, історія капіталістичних і докапіталістичних формацій²⁰. Причому краєзнавчі студії вважались найнижчим (емпіричним) рівнем історичної науки. Виявити грань між суто науковою роботою і роботою краєзнавчою досить важко. Ця проблема потребує більш глибокого історіографічного і методологічного аналізу, якому, зокрема присвятив цілу низку праць С. М. Куделко. Однак розгляд тем дисертацій по історії захищених в університеті в 1971–1991 рр., зроблений Н. В. Кузьменком, яскраво демонструє тенденцію збільшення кількості наукових робіт з чітко вираженим краєзнавчим характером. З одного боку, це можна пояснити загальним піднесенням краєзнавчого руху в цей період. Але причини цього потрібно шукати значно глибше — в методологічній кризі радянської історичної науки.

Значне місце в історико-краєзнавчих роботах вчені-історики завжди відводили історії своїх навчальних закладів. Наслідком їх стала поява низки статей і окремих видань, значна частина яких була приурочена до ювілеїв

ВНЗ. Особливо серйозно підійшли до відзначення 150-річчя Харківського державного університету у 1955 році. Так, вже 1 грудня 1950 розпочала свої засідання ювілейна комісія з питань створення історії університету на чолі з С. М. Королівським та факультетські комісії по підготовці видань окремих факультетів²¹. Плодом спільної роботи істориків стала фундаментальна колективна монографія “Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет” (1955 р.). Вона до останнього часу була найповажнішим джерелом для тих, хто цікавиться історією цього ВНЗ. Потрібно зазначити, що завдяки такій підсиленій увазі викладачів-істориків ХДУ є чи не єдиним навчальним закладом України, історія якого репрезентована так ретельно і різноманітно.

Огляд діяльності ВНЗ у галузі історичного краєзнавства буде неповним без урахування активної допомоги, яку надавали науковцям створені у складі вищих навчальних закладах структури, зокрема, бібліотеки і музеї. Так, Центральна наукова бібліотека університету, яка на сьогодні є одним з найбільших книгозховищ України, на високому рівні здійснювала бібліографічний супровід різних сторін діяльності ХДУ. Зокрема, до 150-річчя закладу її співробітниками були підготовлені корисні у краєзнавчому відношенні покажчики змісту періодичних і продовжуваних видань університету, а також його науково-дослідних установ і наукових товариств²². Серед краєзнавчо-бібліографічної діяльності ЦНБ, окрім упорядкування праць вчених університету та друківаних видань окремих кафедр, велике значення мала ретроспективна бібліографія. Так, з метою допомогти усім, хто цікавиться історією вищої освіти, з 1982 р. започатковано серію систематичних покажчиків “Історія Харківського університету”.

Своєрідними осередками історико-краєзнавчої роботи стали музеї історії ВНЗ, створені у загальному струмі розвитку громадського музейництва 60-х — 70-х рр. при найбільших навчальних закладах республіки. Вони організовувались переважно за ініціативою партійних комітетів і виконували функції патріотичного виховання молоді²³. Але паралельно тут відбувалося накопичення різноманітних відомостей і експонатів про історію навчального закладу. Так, визнання одного із кращих центрів музейної справи вищих навчальних закладів України здобув Музей іс-

торії Харківського університету. Його було засновано наказом ректора від 25 листопада 1971 р., згідно з яким розпочала роботу ініціативна група на чолі з доцентом кафедри наукового комунізму В. І. Астаховою. У грудні 1972 р. музей був урочисто відкритий, вже у 1978 р. йому було присвоєно звання “Народний музей”, а у 1985 р. — віднесено до IV категорії і включено до структури університету як самостійний підрозділ.

Для зберігання, вивчення і популяризації давньої історії краю ще на початку ХХ ст. був створений археологічний музей університету. Після Другої світової війни, коли його колекції були майже повністю знищено, він розпочав своє друге життя. Завдяки плідній роботі археологів фонди музею поповнились різноманітними знахідками, що охоплювали значну територію: Харківську, Полтавську, Сумську, Донецьку, Чернігівську, Київську, Черкаську та Вінницьку області України, а також Білгородську та Курзьку області сусідньої Росії. Серед численних колекцій, які в різний час надійшли до музею, найзначнішими за обсягом і чи не найунікальнішими залишаються матеріали з поселень і могильників лісостепових племен скіфського часу²⁴. Ю. В. Буйнов, А. К. Дігтяр, А. Г. Дьяченко, В. К. Міхеєв, С. А. Семенов-Зусер, Б. А. Шрамко своїми дослідженнями збагатили історію селищ, на території яких проводились розкопки, виявили і належним чином описали численні археологічні пам’ятники.

Ще одним значним напрямком роботи ВНЗ в галузі історичного краєзнавства була і є популяризація краєзнавчих знань серед населення.

Згідно з наказом Міністра вищої та середньої освіти УРСР від 27 жовтня 1959 р. “Про участь вузів України у суспільно-політичній роботі і науковій пропаганді серед трудящих” викладачі активізували виступи з лекціями на заводах та в колгоспах, публікацію науково-популярних статей в газетах та журналах. І. К. Рибалка довгий час перебував на посаді редактора обласної багатотиражки “Соціалістичної Харківщини”. Паралельно з роз’ясненням дій партії в подібних публікаціях зустрічаються історико-краєзнавчі опуси, де на місцевому матеріалі ведеться пропаганда. Кінець 1970-х — початок 80-х років Ю. І. Журавський та Б. П. Зайцев в газеті “Вечірній Харків” видали серію науково-популярних нарисів по історії Харківщини. Ці

публікації сприяли відродженню кращих традицій історико-краєзнавчих досліджень, історичної пам’яті мешканців регіону і мали значний розголос серед місцевої громадськості.

Вершиною історико-краєзнавчих студій стала 26-томна “Історія міст і сіл Української РСР”, в підготовці якої взяли безпосередню участь найтитулованіші співробітники історичного факультету ХДУ. Так, до складу редколегії тому “Харківська область” увійшли В. І. Астахов, М. К. Колісник, С. М. Королівський, І. К. Рибалка, очолив редколегію А. Г. Слюсарський²⁵. Про серйозність залучення працівників вищих навчальних закладів свідчить спеціальний наказ Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, ухвалений в липні 1967 року. На його підставі підготовку нарисів для обласних томів “Історії міст і сіл УРСР” було включено до планів наукової роботи кафедр і окремих викладачів, що дозволило сконцентрувати увагу на цьому важливому напрямку краєзнавчих досліджень. Особливістю роботи над харківським томом стало те, що його було заплановано видати першим. Тому діяльність його авторів і упорядників ускладнювалась з одного боку, відсутністю прикладів підготовки подібних видань, а з іншого, посиленою відповідальністю перед Головною редколегією.

Професійно організовану роботу харківських вчених було взято за взірць при підготовці інших томів видання, до їх методичної допомоги зверталися зокрема полтавські історики²⁶.

Протягом другої половини 70–80-х рр. кафедра історіографії, джерелознавства та археології фактично стала координаційним центром історико-краєзнавчого руху в області. За її безпосередньої участі в кооперації з музейними й архівними закладами було проведено цілу низку поважних наукових семінарів і конференцій. Співробітники кафедри активно включились у пам’яткоохоронну роботу у складі секцій обласної організації УТОШК, взяли дієву участь у підготовці колективного навчального посібника для народних університетів України “Безцінні скарби народу” (К., 1984). Наприкінці 80-х рр., коли розпочався процес організаційного оформлення краєзнавчого осередку на Харківщині, вони стали його активними членами.

Таким чином, вищі навчальні заклади Харківщини відігравали значну роль у розвитку історичного краєзнавства і поступово перетво-

рили у помітні осередки краєзнавчого руху. Відродивши занепалу і занедбану традицію краєзнавчих студій у вищій школі регіону, подолавши зрозумілу тематичну і хронологічну обмеженість досліджень, фахові кафедри ВНЗ впродовж 80-х здобули авторитет і визнання серед краєзнавців. Потужним центром вузівського краєзнавства регіону довгий час залишався Харківський державний універси-

тет. Історико-краєзнавчі студії тут були представлені на ґрунтовну наукову основу, в них брали участь як студенти, так і висококваліфіковані професори. Значних успіхів у краєзнавчій підготовці студентів досягли викладачі Харківського державного інституту культури. Водночас розвиток краєзнавчих студій гальмувався політичною кон'юнктурою, яка істотно обмежувала тематику досліджень.

Джерела та література

- 1 Рябокобила О. О. Розвиток історичного краєзнавства на Харківщині в 20–30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис.... канд. іст. наук (Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна). — Х., 2000. — 21 с.
- 2 Міхеєв В. К., Куделко С. М. Про розвиток історичного краєзнавства у Харківському університеті // Історичне краєзнавство і культура: VIII Всеукраїнська наукова конференція (Наукові доповіді та повідомлення). — Ч. 1. Київ-Харків: Рідний край, 1997. — С. 13–15.
- 3 Комаренко Н. В. Установи історичної науки в Українській РСР (1917 — 1972 рр.) — К.: Наукова думка. — С. 37.
- 4 Кучменко М. М., Плиско Л. М. Розвиток структури Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди у післявоєнний період (1946–1994 рр.) // Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія. / Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. — 2000. — Вип. 4. — С. 132–141.
- 5 Харківська державна академія культури: До 70-річчя з дня заснування. — Х: ХДАК, 2000. — С. 13–14.
- 6 Дьякова О. В. Особливості краєзнавчої роботи у вищих навчальних закладах Харкова: З досвіду Харківського державного педагогічного університету // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали 4 Багаліївських читань. Х., 5.11.2001 / Народна українська академія. — Х., 2001. — Ч. 4 Педагог і влада: історичний досвід, сучасні реалії та перспективи / Редкол.: В. І. Астахова (гол. ред.) та ін. — С. 138–140.
- 7 Корогод Б. Л. Історико-краєзнавча робота в учбово-виховному процесі Сумського педагогічного інституту ім. А. М. Макаренка // Третя республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. — К., 1984. — С. 141 — 142.
- 8 Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 99.
- 9 Чернявський Г. Й. Робота народних музеїв по збиранню матеріалів: Конспект лекцій для студентів з курсу “Основи краєзнавства”. — Х., 1963. — 26 с.; Чернявський Г. Й. Культурно-освітня робота народних музеїв. Конспект лекцій для студентів з курсу “Основи краєзнавства”. — Х., 1965. — 26 с.
- 10 Корнейчик И. И. Краеведческая библиография на Украине. Лекции по курсу “Краеведческая библиография”. — Х., 1968. — 46 с.
- 11 Куделко С. М. В мире исторических вещей: К проблеме преподавания курса “Музееведение” в университете // Советский музей. — 1987. — № 2. — С. 38 — 39.
- 12 Шерстюк Т. Присвячено рідному краю // Вечірній Харків. — 1978. — 29 липня.
- 13 Лаврентьев І. Що передамо нащадкам // Вечірній Харків. — 1981. — 23 березня.
- 14 Михеев В. К., Шрамко Б. А. Вклад ученых Харьковского университета в развитие археологии (1805–1990 гг.) // Вестник Харьковсокго университета. — 1991. — № 357. — Вып. 24. — С. 113.
- 15 Эпштейн А. И. Студенческое общество открыло путь в науку // Парфиненко А. Ю., Посохов С. И. Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете. — Х: НМЦ “МД”, 2002. — С. 81.
- 16 Куделко С. М. Как возникли краеведческие конференции молодых ученых на историческом факультете // Парфиненко А. Ю., Посохов С. И. Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете. — Х: НМЦ “МД”, 2002. — С. 93–94.
- 17 Дімін О. Вартові пам'яті // Ленінська зміна. — 1978. — 2 листопада.

- 18 Пікалов В. Г., Пікалова Т. І. Розвиток історичного краєзнавства в Харківському університеті (1950 — 1960 рр.): А. Г. Слюсарський // Історія України: Маловідомі імена, події факти. — К., 1999. — Вип. 6. — С. 73–77.
- 19 Володимир Вікторович Калініченко — професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Біобібліогр. Показчик. — Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. — С. 3–14.
- 20 Журавский Ю. И., Зайцев Б. П., Мигаль Б. К. Исторический факультет Харьковского университета: очерк истории // Вестник Харьковского университета. — 1991. — № 357. — Вып. 24. — С. 22.
- 21 Державний архів Харківської області. — Ф. Р-2792. — Оп. 7. — Спр. 438. Протокол засідання ювілейної комісії. — Арк. 1.
- 22 Беркович Э. С., Валицкая К. А., Швалб М. Г. Систематический указатель к “Ученым запискам” Харьковского государственного университета им. А. М. Горького, “Трудам” факультетов и научно-исследовательских учреждений за 1934 — 1953 гг. — Х., 1955. — 64 с.
- 23 Михайличенко Д. Ю. Сучасний музей історії вищого навчального закладу та його завдання (на матеріалах Харкова) // Дев’яті Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції “Музей і сучасність”. — Х., 2004. — С. 10.
- 24 Зайцев Б. П., Латышева В. А. Археологический музей Харьковского университета // Вестник Харьковского университета. — № 362. — С. 110.
- 25 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 4633. — Оп. 1. — Спр. 87. Документи про організацію роботи по написанню тому “Харківська область”. — Арк. 25–26.
- 26 Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства (Из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” в 26-ти томах). — К.: Наук. думка, 1981. — 57 с.

Alla Alekseenko

The development of regional geography in the higher school in Soviet Ukraine: the basic trends of participation in the higher educational institutions of Kharkiv (50th-80th XX century)

The author covers the problem of regional geographical development in Ukraine of the 50th-80th XX century. The investigator basic trends of regional and ethnographical participation in the higher educational institutions of Kharkiv, he pays attention to its multifunctional approach in the educational studies of the students. The main attention is paid to the professors' teachers' contribution to the studies of the history of the region, the history of the educational institutions and theirs regional geographical public relations.

Key words: *regional geography, higher educational institutions, education, regional and ethnographical themes, regional level.*

